

Film a dějiny: „Kdo ovládá minulost...“ (Historismus a totalitarismus)

Termín konference: 8. 12. 2026

Aktuální fáze projektu *Film a dějiny* pokračuje ve zkoumání postupů a zákonitostí filmové propagandy; završuje ed. řadu *Film a dějiny* (11. dílem). Projektová konference se soustředí předně na český a slovenský (čs.) časoprostor a na vztah komunismu a historismu – počínaje tzv. jiráskovskou akcí vyhlášenou v roce 1948 a konče stěžejními populárními reprezentacemi komunistické minulosti po roce 1989. „Jiráskovská akce“, která na tradiční protiněmecky orientovaný historismus národního obrození (tj. na výklad „dějin národa českého“ podle národní ideologie 19. století) roubovala aktuální stalinismus (třídní ideologii), byla stěžejním a programově též filmovým podnikem komunistické kulturní politiky (zvl.) první pol. 50. let. Chtěli bychom se zaměřit na otázky svázané s filmovými/televizními reprezentacemi dějin vyrobenými před rokem 1989 (ale i po něm), tedy s konstruováním, fungováním a recipováním obrazů dějin čili minulosti v (post)komunistické éře.

Už Ejzenštejnovy historické filmy *Alexandr Něvský* (Alexandr Něvskij, 1938) a *Ivan Hrozný* (Ivan Groznyj, 1943–45) reflektují především dobu svého vzniku, tedy Sovětský svaz podle Stalina. Středověcí panovníci komunistickým diktátorům vůbec až překvapivě imponovali. Byli součástí jejich oficiálního kultu, čemuž zároveň odpovídaly příslušné filmové (re)prezentace a (před)obrazy.

Hitlerovým favoritem byl zase Friedrich II., „největší génius německých dějin“, „personifikace pruského válečnictví“. A o tom, že „Vůdce“ se právem považuje za Friedrichova nástupce, za jeho reinkarnaci, neměl už nikdo pochybovat poté, co Veit Harlan dokončil *Velikého krále* (Der große König, 1942).

V případě českých komunistů sice dominovala „husitská revoluční tradice“. I zde se však uplatňoval kult vůdce – vládce. Symbolické obrazy Stalina a Gottwalda se v zásadě nelišily (Vladimír MACURA, *Šťastný věk*).

Zatímco předchozí tematická fáze projektu se zabývala (mj.) obrazy/archetypy hrdiny a nepřítele, nasazenými do třídního boje jako propagandistická munice (vzor 48), nová etapa se chystá zohlednit právě obraz vůdce. Jestliže se bavíme o archetypech, jinak též o mýtech a symbolech jako stavebních kamenech totalitních ideologií a jejich stěžejních filmových reprezentací, vycházíme mnohem spíše z historických a religionistických než psychologických pozic. A nejde nám přitom o nic menšího než o zásadní otázku (paralelu), v čem spočívala ona těsná blízkost filmu a totalitarismu. Jednou (dvojí) odpovědí je „historizace“ mýtů, resp. „mytizace“ historií.

Společným jmenovatelem přitom byla, rozhodně měla být, aktualizace. Jinak řečeno, „kouzlem extrému“ a paradoxu se jedním z hlavních ideologických nástrojů „společenského pokroku“ po únoru 1948 stala recyklace tradičního českého historismu.

Historismus českého národního obrození se dočkal velkolepého bizarního epilogu po roce 1948 v podobě tzv. jiráskovské akce, stěžejní položky programu komunistické kulturní politiky. Oba iniciátoři, Zdeněk Nejedlý i Klement Gottwald, od začátku počítali s tím, že půjde také (zvláště) o filmovou akci. V jejím rámci bylo pak skutečně realizováno hned několik „velkých pláten“ a řada jich navíc uvázla ve fázi literárního rozpracování (neboť Vávraova husitská trilogie pozřela většinu obsahu společných „táborských kádí“).

V 60. letech, v éře nové vlny, se filmaři od historických látek programově odvraceli. Přesto vzniklo několik formálně i obsahově pozoruhodných historických filmů, včetně Vláčilovy *Markety Lazarové* (1967), dnes (od roku 1998) pokládané za „nejlepší český film všech dob“.

To, co u těchto „nových historických filmů“ zaujme na první pohled (poslech), je jiná formální, (zvukově) výtvarná kvalita, „nová konvence“, popírající tradiční historismus, jeho dekorativismus, spojený s osvětovou deskripcí. V naší kinematografii se v 60. letech jednalo o reakci na filmové produkty tzv. jiráskovské akce.

V 70. letech se do popředí dostaly moderní dějiny – a Otakar Vávra režíroval další, tentokrát válečnou trilogii. V letech 1972–1976 obohatil čs. kinematografii postupně o *Dny zrady*, *Sokolovo* a *Osvobození Prahy* (2. a 3. díl vznikl v koprodukcii s Mosfilmem). Když bychom se poohlédli po filmových reprezentacích starších dějin, našli bychom asi hlavně muzikálovou komedii *Noc na Karlštejně*, natočenou v roce 1973 Zdeňkem Podskalským. Tento dodnes populární a hojně reprízovaný snímek zároveň souzněl s jistým dobovým ideovým a dramaturgickým trendem. Hlavní dramatický proud normalizační filmové a televizní tvorby měl být vyhrazen socialistické přítomnosti, takže starší dějiny se stávaly spíše únikovým tématem. Komunisté už nepotřebovali dokazovat, že jsou „dědici velkých tradic českého národa“. Nyní šlo o bezprostřední heroizaci režimu...

Českých historických filmů po roce 1989 se dotkl již 6. díl řady *Film a dějiny*. Jednotlivé kapitoly se věnovaly „ostalgie náladě v českém historickém filmu“ nebo seriálům *České století* či *První republika*. Jedním ze záměrů aktuální fáze projektu, chystané konference, je podrobit interdisciplinárnímu zkoumání dva „stroje paměti“ – televizní seriály *Zdivočelá země* (r. H. Bočan, 1997–2012) a *Vyprávěj* (r. B. Arichtev, 2009–2013).

Tato ambice předpokládá ustavení badatelského týmu – v návaznosti na dohodu uzavřenou mezi ÚSTR a ČT a již probíhající spolupráci mezi historiky obou institucí.

V případě filmů (seriálů) natočených v l. 1948–1989 nás nebude zase tolik zajímat vztah k současné kolektivní paměti, jejíž fungování by mělo být podmíněno sociální interakcí zprostředkovanou „novými médii“. Soustředíme se hlavně na to, jakou roli tyto historické filmy hrály – měly (či snad mohly) hrát – v době svého vzniku. Právě zmíněné dva postkomunistické seriály (*Zdivočelá země* a *Vyprávěj*) pak ovšem onu podmínku paměťové role – jedná se o „plurimediální zasíťování“, vytvářející spíše jakýsi „vnější sociálně kulturní kontext recepce“ – patrně splňují.

Možné tematické okruhy:

- 1/ Historické filmy natočené před druhou světovou válkou i během ní (S. Ejzenštejnem, V. Harlanem...)
- 2/ Filmy tzv. jiráskovské akce
- 3/ Filmové reprezentace minulosti 1945–1989 (vyjma produktů „jiráskovské akce“)
- 4/ Historismus a ČST (do r. 1989)
- 5/ Proměna českého historického filmu po roce 1989
- 6/ Televizní reprezentace minulosti po roce 1989 (především seriály *Zdivočelá země* a *Vyprávěj*)